

tün dallarını teokrazi ve klerikalizm kalıntılarından kurtarmak gerektiğini söylemiştir (a.g.e., s. 133). Ona göre dil ve kültür birliğine dayalı milliyetler eskiden de vardı. Fakat "dinî ve siyasî emperyalizmler onları... saltanat ve ümmet çemberleri arasında hapsetmişti" (a.g.e., s. 59). Ziya Gökalp'in bu fikri onun ümmet birliğini büsbütün reddettiği anlamına gelmez. Ancak Gökalp, müslümanlarda ümmetin bir hükümet şeklinde değil bir üniversite biçiminde geliştiği kanaatindedir. Nitekim Hristiyanlık'ta dinî teşkilâta kilise adı verilirken Müslümanlık'ta medrese adı verilmiştir. Bu şekilde Gökalp ümmet kavramını, müslümanların bilgi iletişimini ve bilgide gelişmelerini sağlayan bir kurum olarak anlar (Makaleler VII, s. 26-27). Buna karşılık müslüman milletlerin millî vicdanı kuvvetlendirmekle bağımsızlıklarını elde edebileceklerini, nitekim İslâm birliği idealinin müslüman milletleri müstemlele olmaktan kurtaramadığını belirtir (Türkçülüğün Esasları, s. 12-13, 65). Bu açıdan Gökalp'in hilâfetin ilgasını istemesi gerekirdi. Fakat Gökalp öncele-ri, "Halife örf ve icmâa dayanır ve hilâfetin istişare meclisi parlamentodur" derken *Türkçülüğün Esasları*'nda her çeşit teokratik kurallarla şer'iyye ve evkaf mahkemelerinin lağvedilmesini istemiştir. Onun laik rejimle ilgili açık bir teklifi olmamakla birlikte 1928'de İslâm devletin resmî dini olmaktan çıkarılmış ve 1937'de din ile devlet anayasada resmen ayrılmıştır.

Gökalp yeni Türk Cumhuriyeti'nde dine ahlâk, eğitim, sevgi ve millî birlik açısından dar bir yer ayırmakta; bir yandan dinin toplumdan tamamen tecridine karşı çıkarken öte yandan İslâm'ın hayatîyetini yalnızca ferdin vicdanında devam ettirmesini uygun görmektedir. Ancak bu takdirde dinin içtimâî hizmetleri mesnetsiz kalmaktadır. Aile hukukunda da değişiklik isteyen Gökalp erkekle kadının nikâhta, talâkta, mirasta, meslekî ve siyasî haklarda eşit tutulmasını çağdaş devletteki eşitlik ilkesinin gereği olarak görür (a.g.e., s. 134).

Türkçülüğün Esasları'nın "Dinde Türkçülük" başlıklı bölümünde din bir buçuk sayfalık bir yer işgal edebilmiş ve burada sadece Türkçe ezan ve Türkçe hutbe meselesi ele alınmıştır. Uriel Heyd'e göre, "Atatürk'ün dine karşı tutumu olmasaydı Gökalp Türkiye'de İslâmiyet üzerinde çok verimli bir araştırmanın

ve hatta ilginç bir dinsel reform hareketinin başlatıcısı olabilirdi" (Türk Ulusçuluğunun Temelleri, s. 97).

Erol Güngör "Ziya Gökalp ve 'Türkçülükte Din Meselesi'" başlıklı makalesinde (Atsız Armağanı, s. 267-280), Ziya Gökalp çapında bir sosyolog ve mütefekkirin Türkiye'deki en büyük problemlerden birini birkaç sayfa içinde âdeta geçiştirmesinin akla birtakım ihtimaller getirdiğini belirterek bu ihtimallerden en kuvvetlisini, "o günkü siyasî atmosferin dinî Türkçülük konusunda ihtiyatlı davranmayı gerektirmesi" şeklinde özetler. Buna göre belki de Cumhuriyet'in yeni anlayışı ile ters düşmemek için sosyolojinin temel konusu olan din hakkında susmayı tercih eden Gökalp'in Türkçe ezan ve Türkçe Kur'an teklifi, 1928'de İlahiyat Fakültesi'nde bir reform heyetinin çalışmalarına tesir ettiği gibi daha sonra resmen uygulamaya konulmuş ve Türkçe ezan 1950'ye kadar devam ettiği halde Kur'an'ın Türkçe okunması deneme halinde kalmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Müâsırlaşmak* (İstanbul 1918; haz. İbrahim Kutluk), Ankara 1976; a.mlf., *Türkçülüğün Esasları* (Ankara 1939), İstanbul 1958; a.mlf., *Makaleler I* (haz. Şevket Beysanoğlu), İstanbul 1976; a.e. II (haz. Süleyman Hayri Bolay), Ankara 1982; a.e. III (haz. M. Orhan Durusoy), Ankara 1977; a.e. IV (haz. Ferit Ragıp Tuncor), Ankara 1977; a.e. V (haz. Rıza Kardaş), Ankara 1981; a.e. VII (haz. M. Abdülhalûk Çay), Ankara 1982; a.e. VIII (haz. Ferit Ragıp Tuncor), Ankara 1981; a.e. IX (haz. Şevket Beysanoğlu), İstanbul 1980; Ali Nüzhet Göksel, *Ziya Gökalp Diyor ki*, İstanbul 1950; *Ziya Gökalp Külliyyatı-I: Şiirler ve Halk Masalları* (haz. Fevziye Abdullah Tansel), Ankara 1952, s. 242-245; *Ziya Gökalp Külliyyatı II: Limni ve Malta Mektupları* (haz. Fevziye Abdullah Tansel), Ankara 1965; Hilmi Ziya Üiken, *Türkiye'de Çağdaş Türk Düşüncesi Tarihi*, İstanbul 1966, s. 297-326; a.mlf., *Ziya Gökalp*, İstanbul, ts. (Kanaat Kitabevi); Tahir Çağatay, "Ziya Gökalp" (H. Freyer, *İctimâî Doktrinler Tarihi* [trc. Tahir Çağatay] içinde), Ankara 1968; Erol Güngör, "Ziya Gökalp ve Türkçülükte Din Meselesi", *Atsız Armağanı*, İstanbul 1976, s. 267-280; U. Heyd, *Türk Ulusçuluğunun Temelleri* (trc. Kadir Günay), İstanbul 1979, s. 66, 68, 97-122; Nihat Nirun, *Sistematiik Sosyoloji Açısından Ziya Gökalp*, İstanbul 1981; Orhan Türkdoğan, *Millî Kültür, Modernleşme ve İslâm*, İstanbul 1983, s. 86-90, 105-155; a.mlf., *Ziya Gökalp Sosyolojisinin Temel İlkeleri*, Ankara 1987; Niyazi Berkes, *Felsefe ve Toplum-bilim Yazıları*, İstanbul 1985, s. 200-208; Kerim Yavuz, "Ziya Gökalp'in Dinî Tutumu ve Din Anlayışı", *İİFD*, sy. 2 (1977), s. 211-221; Korkut Tuna, "Ziya Gökalp'in Millî Sosyoloji Anlayışı", *İÜ İktisat Fakültesi Sosyoloji Konferansları*, XXI, İstanbul 1986, s. 51-67; Ahmet İnâ, "Ziya Gökalp'in Düşünce Çerçevesini Anla-

ma Denemesi", *Ortadoğu Teknik Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi*, sy. 1, Ankara 1988, s. 51-82.

SÜLEYMAN HAYRİ BOLAY

Eğitim Anlayışı. Ziya Gökalp'in eğitim hakkındaki görüşlerini, aldığı eğitimin oluşturduğu birikimin yanı sıra döneminin yerli ve yabancı eğitimcilerinin fikirlerini inceleyerek ulaştığı kanaatler de yönlendirmiştir. Kendisinin önde gelen İslâm düşünürleri kadar bazı çağdaş Batı filozofları üzerinde de incelemeler yaptığı bilinmektedir. Ayrıca Türk folkloru hakkındaki araştırmaları, onun eğitimle ilgili görüşlerinin şekillenmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Kazandığı bu teorik bilgiler dışında rüşdiye, idâdî ve dârülfünun gibi değişik seviyedeki okullarda ders vermesi ve bu okul programları için yaptığı ıslahat teklif ve teşebbüsleri de eğitimciliğinin uygulanması-na zemin teşkil etmiştir.

İmparatorluk devrinde aydınların sürgün edildikleri şehirlerden biri olan Diyarbakır'da doğmuş olması o dönemin sosyal, politik, kültürel ve ekonomik şartları içinde Gökalp'in problemleri daha iyi kavramasına, devrin bazı aydınlarını yakından tanınmasına imkân vermiş olmalıdır. Bu arada Gökalp Nâmık Kemal, Ziyâ Paşa ve Ahmed Midhat gibi devrin önemli kişilerinin eserlerini okumuştur. Ayrıca idâdîde öğrendiği Fransızca ile de Fouillée, Tarde, Le Bon, Bergson ve Durkheim gibi Batı dünyasında isim yapmış fikir adamlarının eserlerini inceleyerek bir taraftan geleneksel eğitim ve kültürün, diğer taraftan Batı fikir ve kültür hayatının gelişmesinden haberdar olmuştur.

Gökalp'in eğitime dair düşünce ve teklifleri çeşitli kitap, makale ve şiirlerinde yer alırsa da özellikle 1915-1916 yılları arasında *Muallim* mecmuasına "Millî Terbiye" başlığı altında yazdığı altı, "Terbiye Meselesi" başlıklı iki ve 1918 yılı içinde *Yeni Mecmua*'ya eğitimde disiplin konusunda yazdığı beş yazıda yoğunlaşır (Makaleler V).

Ziya Gökalp cemiyet, fert, millet, mefkûre, medeniyet, kültür gibi kavramlara yüklediği sosyolojik anlamlar ışığında eğitimi "bir toplumda yetişmiş neslin yetişmekte olan nesle toplumun kültürünü aktarması" şeklinde tanımlar ve aktarılabilecek olan şeyleri açıklamak için eğitimle öğretimi birbirinden ayırır. Eğitimi geniş anlamda kültürün, öğretimi ise medeniyet içinde ulaşılan gerçeklik

yargılarının aktarılması şeklinde ele alan Gökalp'e göre öğretim bir anlamda fayda amacı güder. Ekonomik çıkar, mad-dî kazanç, rahat bir yaşama düzeni sağ-lama öğretimin hedefidir. Çünkü öğre-tim "nâ-millî"dir, milletlerarasıdır; çağ-daş medeniyetin bilim ve tekniğine da-yanmaktadır. Türkiye'nin Batı medeni-yetiyle ilişkisi bu açıdan teknik yönde-dir (a.g.e. V, s. 29-30; VIII, s. 34-35).

Gökalp eğitimi kültüre bağlar. Eğiti-min amacı genç kuşağa millî kültürü ak-tarmaktır. Millî kültür milletin özünü oluşturur ve bir milletin hayatı, dış görü-nüşünde çeşitli medeniyetlerin gelenek-lerinden oluşan ayrı cinsten bir karmaşa gibi görüldüğü halde, gerçekte birbiri-yle uyumlu kurumlardan meydana gelen katıksız bir kültürden ibarettir. Onun için kültüre ulaşmanın yollarını bilmek gerekir. Millî kültüre ulaşmak isteyenler yabancı kültürün hayranı olmamalıdır; ortak bir geleneğin çeşitli milletlerde uğ-radığı değişiklikleri, yani farklı kurumları nasıl ortaya çıkardığını araştırmalıdır; bir kültürde mevcut zıt akımlar arasında-ki gizli bağlantı noktalarını bulmalıdır.

Türk milleti çağdaş bir toplum olma yolunda bulunduğuna göre eğitimde mil-lîliğin sağlanması, çağdaşlığına millîliği de ekleyerek onu olgunlaştırılacaktır. Şu halde Türk çocuğu millî kültüre göre eğitim görmelidir. Eğitimin amacı kişi-lik sahibi fertler yetiştirmektir. Çünkü bunlar milletin seçkinlerini meydana ge-tirirler. Yapıcı ve yaratıcı kişiler bunlar arasından çıkar. Öte yandan Gökalp'e göre fert ancak millî kültürün temsilcisi olduğunda gerçek bir kişiliğe ulaşabilir.

Gökalp, daha 1916-1917 yıllarında *Muallim* mecmuasına yazdığı makalelerle sosyolojinin eğitime uygulanmasını sağ-lamaya çalışırken geniş anlamda eğiti-me sosyal ve kültürel muhtevası ile baki-yordu. Bu anlayış çerçevesinde Gökalp'in millî kültür için tahrip edici gördüğü şey, medeniyetin ürünü olan fen ve tekniğin öğretilmesi değil yabancı milletlerin ge-leneklerinin benimsenmesidir. Bu gele-neklerin kültür süzgecinden geçmeden millî hayata karışması bünyeyi tahrip eder. Bir milletin ahlâkı, seciyesi ve zevk-leri kendine özgüdür. Dışarıdan kavram-lar, teknikler, metotlar alınabilir; duy-gular, heyecan ve zevkler ise bir kültür-e has unsurlardır.

Ziya Gökalp, öğrenimlerini sürdür-eceklerin yeni bilgilerle uzmanlaştıkların-da artık yeterince kültürel öğrenim gör-

me fırsatı bulamayacaklarından, eğitim-öğretimin ilk dönemlerindeki ders prog-ramlarında kültür derslerinin daha ağır-lıklı olmasını istemektedir. Eğitimin, top-lumun yetişen kuşağa fikir ve duygularını aktarması şeklindeki tanımı Durk-heim'inkinden farklı değildir. Fakat Gö-kalp'te yetiştirme unsuruna ağırlık ve-rilmiştir. Millî kültür halk içinde vardır. Bunu arayıp bulmak ve eğitim sırasın-da aşılacak gerekir. Eğitimin esası, halk içinde yaşayan bu ruhun okulda müs-bet ilimle terkip edilmesi suretiyle genç nesli bilgili ve iyi vatandaş olarak yetiştirmek olmalı, aydınların halkla, halkın aydınlarla iletişim kurması ve bütünleş-mesi bu şekilde sağlanmalıdır.

Gökalp, Türkiye'de kendi devrindeki eğitimin Batı'daki gibi karakterli, tutar-lı ve ahlâklı insanlar yetiştirmedeği, koz-mopolit olduğu görüşündedir. Nitekim İstanbul'da Sahaflar Çarşısı medrese öğ-rencilerine, Beyoğlu kitapçıları Avrupa maarifine, Bâbü'lî'deki kitabeveleri ise Tanzimat okullarına yönelik olarak işle-tilir. Buralarda yetişenler de sofı, Le-vanten ve Tanzimatçı tiplerini oluşturur. Bu kimselerde karakter ve tutarlılık gör-mek mümkün değildir (Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin 15 Eylül 1916'da İstanbul'da toplanan kongresine verdiği lâyiha; *Makaleler I*, s. 151-152). Bunun çözümü okulda kültürü (Türklük ve İslâm-lık), pozitif bilgi ve Batıcılık'la yani çağ-daş medeniyetle birleştirmektir. Böyle-ce yeni nesil, hem İslâm ve Türklük de-ğerlerinden hareketle mevcut toplum-sal çevreye hem de pozitif ilimlerle koz-mik çevreye uyum gösterecektir. Şu hal-de Gökalp'e göre eğitimin hedeflerin-den biri, kişinin öncelikle içtimâî ve tabii çevresine uyumunu sağlamaktır. Fert dil, din, ahlâk, estetik, hukuk, ekonomi vb. hususlarla ilgili değer yargılarıyla âhenk içinde sosyal çevreye uyum sağ-lar. Değer yargıları ise tabii olarak top-lumdan topluma değişir. Öte yandan her toplumda ortak olan gerçeklik yargıla-rının öğrenilmesi, medeniyetin yahut onu teşkil eden değerler olan bilim ve teknolojinin öğrenilmesi demektir. Gö-kalp'e göre, bir yandan değer yargıların-dan oluşan kültürü eğitimle ruhsal alış-kanlıklar haline getirirken öte yandan medeniyeti oluşturan değerler konusun-da da çağa uyum sağlanacaktır.

Ziya Gökalp, sosyolojide pozitivist yak-laşımın metodoloji açısından takipçile-rindendir. Kendisi araştırmanın objek-

tif olması, bunun için de sosyal olgunun araştırılmasında olgunun peşin hüküm-lerden soyutlanması ve bir nesne gibi ele alınması gerektiğini ifade eder. Ol-guların nesnel olarak ele alınmasıyla, dış görünüşlerindeki statik sınırların ve buradan hareketle his ve heyecanlarla karışmış dinamik nokta ve görünümle-rin tesbiti mümkün olacaktır (Berkas, s. 113-123; krş. Kösemihal, s. 30-55). Gö-kalp'in sosyolojik açıdan problemlere yak-laşırken düşündükleriyle uyguladıkları arasında çelişkiye düştüğü Heyd tara-fından vurgulanmıştır (*Foundations of Turkish Nationalism*, s. 155; a.e. [trc. Cemil Meriç], s. 125-126). Ancak Gökalp, ülke-sinin meselelerini çözmek amacıyla sos-yolojik problemlerde yoğunlaşmış, hat-ta millî bir sosyolojinin temellerine de dikkat çekmiştir (Berkas, s. 171-183).

Gökalp'e göre bütün ilmî araştırma-lar gibi sosyolojik araştırmaların da üç temel şartı vardır. a) Araştırma tama-men teorik olmalı, pratik faydaya yönel-miş olmamalıdır. b) Duyguya değil akla dayanmalıdır. c) Tümevarımcı olmalıdır. Gökalp kısaca, "Tetkikler nefsi (sübjek-tif) olmamalı, şey'i (objektif) olmalı" şek-linde özetlediği bu şartlara araştırma konusunun bağımsız bir gerçek olması şartını da ekledikten sonra Durkheim'i takip ederek bir toplumu onu oluşturan fertlerden farklı ve bağımsız bir gerçek olarak görmedikçe bilimin konusu yap-manın mümkün olmadığını ifade eder (*Makaleler III*, s. 6). Öte yandan nasıl din, hukuk, ekonomi, dil ve sanat millî pers-pektif açısından normatif karakter gös-teriyorsa, eğitimin sosyoloji açısından incelenmesi de normatif olup bir tür kül-tür sosyolojisi karakteri taşır.

Ziya Gökalp, herhangi bir kategori gi-bi ahlâkî sahanın da belli bir sebeplilik perspektifinden ilmî araştırma konusu olabileceğine inanır. Ahlâkî değerlerin aktarılmasındaki başarısızlığın eğitimde kargaşaya yol açtığını ileri süren Gökalp bu kargaşaya örnek olarak medrese, Le-vanten okulları ve Tanzimat mektepleri-nin telif edilemez durumunu gösterir.

Onun yöntem açısından bir özelliği de sosyal varlıkla fonksiyonel analiz ara-sındaki ilişkileri incelemesidir. Ona göre toplumda yeni oluşan dinamik karak-terlerin fonksiyonlarının kavranması ge-rekir. Milletin yaşadığı içtimâî hadise-ler, krizler, savaşlar vb. olaylar, sosyal bünye içinde millî idealler açısından or-taklaşa algılanıp belli sembollere dönü-

şürler. Bu idealler de milletin hayatında eğitim fonksiyonlarını sürdürür.

Gökalp'in ferdiyetçilik ve şahsiyet ayırımının kavramsal temellerine indiği ve bu kavramlar arasındaki ilişkiyi kültür ve medeniyet ikilemi açısından tahlil ettiği görülmektedir. Bu açıdan kültürle şahsiyet arasındaki ilişkilerin tahlili psikoloji, sosyoloji ve sosyal psikoloji alanlarının bir araya getirildiği bir bütünlük arzeder. Gökalp, Amerikan ve Batı yaklaşımının davranışçı bir perspektif taşıdığını, psikoloji ve psikiyatri ağırlıklı olduğunu ifade eder. Meselâ Broudy'de olduğu gibi bu yaklaşım tarzı istek, arzu, ihtiyaç ve eksikliklerin karşılanması, insanın kendi kaderini belirlemesi, kendini gerçekleştirme, kendine güven ve insanın kendisiyle bütünlüşmesi gibi temel prensiplerde yoğunlaşmıştır. 1920'lerde yazılmış psikoloji kitaplarında da sıkça rastlanan bu prensipler, Gökalp'in yaklaşımında psikolojik olmaktan çıkıp sosyolojik bir nitelik taşımaya başlar.

Ziya Gökalp'in hangi tip ferdiyetçiliği savunduğu ve hangisini reddettiğine gelince, düşünürüne göre şahsiyetin oluşması mefkûre, kolektif heyecan ve içtimâî şuurun ferdi sosyal şahsiyet haline getirmesiyle mümkündür. Fert artık kendi menfaatlerini unuttur, bütün çabasını toplumun çıkarı için kullanır. Böylece fert toplumun kutsallığını hisseder ve toplumsallaşır. Yüksek derecede ahlâk, dinî duygu ve kültürün özümsemesi onu güçlü bir şahsiyet yapar. Büyük adamlar bu duygu ile kavrulanlardır. Esasen pozitif şahsiyet de bununla kaıdır (*Türk Ahlakı*, s. 10-11; ayrıca bk. Anar, s. 188-192, 193-195).

Gökalp Türkleşmek, İslâmlaşmak ve muâsırlaşmak prensiplerini eğitim görüşleri açısından da ele almıştır. Muâsırlaşmak, gerek teori gerekse uygulama açısından Avrupa'nın bilim ve tekniğinin alınması anlamına geliyordu. Gökalp'e göre Türk toplumu güçlenmek için bilim ve teknolojiyi kendisinin bir parçası haline getirmek zorundadır. Toplumun ahlâkî ve mânevî ihtiyaçları da din ve kültürle karşılanmalı, dolayısıyla eğitim ve öğretim bu ihtiyaçları yerine getirecek şekilde düzenlenmelidir.

İnsanın karakterini metafiziğe bağlı olmaksızın sosyal olgu açısından açıklayan Gökalp'in eğitim teorisi, okulun öğrencileri kitap kurdu olarak yetiştirmesine, onlara karşı sert ve acımasız olmasına, insan gerçeğiyle bağdaşmayacak katı bir disiplin uygulamasına kar-

şı açık bir isyandır. Bu sebeple Gökalp, kültürün bir ürünü olarak yaygın eğitimin eğitim alanındaki açıkları kapatmak üzere temel bir fonksiyonu olduğunu söyler. Gökalp'in eğitimde informal arkadaş ve referans gruplarına dikkati çekiş, bu konulara başkalarının da değinmiş olması muhtemel ise de Willard Waller'in *The Sociology of Teaching*'inden çeyrek asır, Janes Coleman'ın *The Adolescent Society*'sinden en az yarım asır ileridedir (Anar, s. XI). Ona göre eğitimin ana hedefi, millî seçkinleri yetiştirmek ve seçkinlerle kitleler arasındaki farklılığı azaltmak suretiyle eğitimin yaygınlaşmasını sağlamak olmalıdır. Kültür ve medeniyet arasındaki diyalog devam edeceğine göre eğitimin amacı sadece vatan severlik ve milliyetçilik olmamalıdır. Gökalp'in temel düşüncelerinden biri, halkı kalitesizlikten ve kaderci olma durumundan çıkarıp kendi kendini idare eden, inisiyatiflerini geliştirip kullanabilecek bir ruha yahut yaratıcılığa kavuşturmak ki böylece demokrasi ve çağdaşlaşma kendiliğinden oluşacaktır.

Öte yandan Gökalp'te disiplin meselesinin ele alınışı biçimi, bugünün eğitim psikolojisinin ele aldığı şekilde bir iç disiplin olarak görülür. Gökalp, cezalandırma ve korkutma ile iç disiplinin teşekkül edemeyeceğini vurgulamış, fakat öğrencilerin disiplinli bir hayat sürmeleri halinde toplumun kurallarına daha kolaylıkla intibak edeceklerini belirtmiştir. Ona göre sosyalleştirme süreciyle eğitimin ilişkisi açısından bütün yaygın eğitim prensipleri, yani toplumda var olan ve henüz müfredat programlarına alınmamış bulunan hususlar da toplumun değerlerinin aktarılması bakımından belli sonuçlar doğurmakta olup bunların gözden kaçırılmaması gereklidir. Gökalp, yaratıcı düşünme kabiliyetinin geliştirilmesine olan ihtiyacın farkındadır; fakat yaratıcı kapasitenin kaynağı olarak sosyal hayatı gördüğü için bütün yaratıcılık kapasitesinin mefkûrede var olduğunu kabul eder (Anar, s. 75-77). Ona göre halk hikâyeleri ilmi bakımdan bir değeri yokmuş gibi görünürse de kahramanlarına atfedilen idealist, azimli ve insan üstü karakterler sebebiyle bu hikâyeler oldukça faydalıdır. Nitekim Mc. Clelland da millî karakterler ve bunların ekonomik gelişme ve modernleşme süreciyle ilgili problemlere etkisi bakımından çocuk hikâyelerinin önemini vurgulamıştır (*Communications and Political Development*, s. 152-161).

Gökalp'e göre eğitimin görevlerinden biri de inisiyatif kullanabilme, mesuliyet yüklenebilme gibi hususlarda öğrencilerin becerilerinin geliştirilmesidir. Eğitim fonksiyonel bir nitelik taşımalıdır. Öğrencilerin gelişmesi onların neyi tekrar edebildiğiyle değil, inisiyatiflerinin ne kadarını bağımsız olarak toplumun iyiliği için kullanabilecekleriyle ölçülmelidir. Eğitimin kalitesi üretici vasfıyla orantılıdır.

Ziya Gökalp, kızlarına yazdığı mektuplardan birinde öğrencinin en çok ilgi duyduğu ve sevdiği ilim ve meslek dalına yönelmesi gerektiğine, çünkü çocukların hangi alana yeteneği varsa ondan zevk alacağına, böylece eğitimde başarının istidatları keşfetmeye bağlı olduğuna işaret ettikten sonra din ve ahlâk eğitime de temas etmektedir. Bu alanlardaki derslerin çocuklarda coşku uyandırması gerektiğini belirterek kendi döneminde bu derslerin coşkudan yoksun biçimde okutulduğundan çocuklara Allah ve mefkûre sevgisi verilemediğinden yakınmakta, onların bu duyguları ilâhilerden ve destanlardan aldıklarını, bu şekilde edebiyatın daha da önem kazandığını belirtmektedir (*Limni ve Malta Mektupları*, s. 73).

Gökalp okulların her seviyede karma eğitim yapmasını savunmuştur. Ona göre öğretmen öğrencileri frenlmeden önce onları nasıl kontrol edeceğini ve onlara nasıl davranacağını bilmelidir. Öğretmenin öncelikli fonksiyonu, çocuğun ahlâkî gelişmesini olumlu yönde etkilemek ve öğrenciye millî ülkünün ne olduğunu kavratmaktır.

Ziya Gökalp'in eğitim anlayışını şekillendiren ana fikir, millî ve dinî (kültür) kimliği yitirmeksizin çağdaşlaşmayı mümkün kılan bir eğitim sistemini oluşturma gayesinde yatmaktadır. Ona göre Türk Devleti, millî kültürün ve çağdaş medeniyetin gereklerini yerine getiren mefkûreci şahsiyetler yetiştirmek üzere teşkil edilmiş bir millî eğitim sistemini hayata geçirdiği ölçüde geleceğe güvenle bakabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

- Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak* (İstanbul 1918; haz. İbrahim Kutluk), Ankara 1976, s. 57-61; a.mlf., *Türkçülüğün Esasları* (Ankara 1339), İstanbul 1976; a.mlf., *Türk Ahlakı* (haz. Mustafa Görgen), İstanbul 1975, s. 10-11; a.mlf., *Makaleler I* (haz. Şevket Beysanoğlu), İstanbul 1976, s. 151-152; a.e. III (haz. M. Orhan Durusoy), Ankara 1977, s. 3-7; a.e. V (haz. Rıza Kardaş), Ankara 1981; a.e. VIII (haz. Ferit Ragıp Tuncor), Ankara 1981,

s. 34-35; U. Heyd, *Foundations of Turkish Nationalism*, London 1950, s. 155; a.e.: Ziya Gökalp: *Türk Milliyetçiliğinin Temelleri* (trc. Cemil Meriç), İstanbul 1980, s. 125-126; Niyazi Berkes, *Turkish Nationalism and Western Civilization*, London 1959, s. 113-123, 171-183; D. Mc. Clelland, "National Character and Economic Growth in Turkey and Iran", *Communications and Political Development* (ed. L. W. Paye), Princeton 1963, s. 152-161; Ziya Gökalp *Külliyâtı-II: Limni ve Malta Mektupları* (haz. Fevziye Abdullah Tansel), Ankara 1965, s. 73; E. Durkheim, *The Rules of Sociological Method* (trc. S. A. Solovay — J. H. Mueller), New York 1966; İlhan Başgöz — H. E. Wilson, *Educational Problems in Turkey 1920-1940*, Bloomington 1968, s. 25; Nurettin Şazi Kösemihal, *Durkheim Sosyolojisi*, İstanbul 1971, s. 30-55; Suat Anar, *The Social and Philosophical Foundations of Modern Turkish Education: The Impact of Ziya Gökalp's Teaching on Philosophy of Education* (doktora tezi, 1976), University of Maryland, s. XI, 66-68, 75-77, 188-192, 193-195, 200; Orhan Türkoğlu, *Ziya Gökalp Sosyolojisinde Bazı Kavramların Değerlendirilmesi*, İstanbul 1978; Hikmet Yıldırım Celkan, *Ziya Gökalp'in Eğitim Sosyolojisi*, İstanbul 1989; Halil İnalık, "Sosyal Değişme, Gökalp ve Toynbee", *TKİ*, III/31 (1965), s. 422; Necati Akder, "Dil ve Kültür Şuuru", a.e., IX/103 (1971), s. 574-576.

SUAT ANAR

Sosyolojisi. Osmanlı toplumunda değişim eğilimini harekete geçiren faktör, Batı'da olduğu gibi sanayileşmenin ortaya çıkardığı meseleler değil, daha ziyade merkezî yönetimden hoşnutsuzluk ve seçkinlerin meşrutiyet talebi şeklinde iki noktada toplanabilecek olan siyasî-içtimai sebeplerdir.

Gökalp sosyolojisinin özellikle metot açısından başlıca kaynağı olan Emile Durkheim, "Sosyal olgu sosyal sonuçlarıyla ilişkisi açısından araştırılmalıdır" diyordu. Gökalp içtimai ve siyasî problemleri tahlil ederken Durkheim'in bu yöntemi yanında sosyolojinin felsefî temellerine de inme gereğini duymuş; bu da onu karmaşık sorunları incelerken bazan sosyolojinin yöntemi dışında tüm-dengelim yöntemine başvurmaya, Kur'an'dan ve fıkıhtan örnekler kullanmaya götürmüştür. Esasen Gökalp, Durkheimci sosyolojiyi tanımadan önce pozitivizm ve idealizmi uzlaştırarak bir değerler ve eylemler felsefesi geliştirmeye çalışmış, hatta meselelerin tahlilinde bu felsefeden faydalanmış ve bu anlayışı sosyolojik idealizm olarak sunmuştur.

Ziya Gökalp kavramları çok net olarak ortaya koymaya çalışmış, onları tahlil ederken dikkatli ve mekanik bir tutum takip etmiştir. Gökalp, Batı sosyoloji geleneğinde bulunan düalist yakla-

şımı (cemaat-cemiyet, organik-mekanik, dinamik-statik gibi) bu kavramlarda yorumuş ve bunları oldukça şuurlu bir biçimde kullanmıştır.

Gökalpçi düşüncenin esaslarını oluşturan, bu düşüncenin sosyolojik açıklamasını yapabilmek için incelenmesi gereken başlıca kavramlar şunlardır: 1. Hars ve Medeniyet. Spencer ve Durkheim gibi pek çok sosyal bilimcinin kabul ettiği ve içtimai değişimin etkenlerinden olan nüfus yoğunluğu ve iş bölümünün gelişimi, Durkheimci ifade ile mekanik toplumdaki organik topluma geçiş toplumsal evrimin oluşum çizgisini belirler. Gökalp de Durkheim'in bu görüşünü benimsemiş, ancak medeniyetin maddî hars (kültür) ağırlıklı değiştirme gücü karşısında kültürün silinmesi korkusu onu kültür ve medeniyeti farklılaştırma çabasına götürmüştür (Heyd, s. 44-47), böylece bu iki kavram Gökalpçi düşüncenin iki önemli dayanak noktasını teşkil etmiştir.

Kültür milletin din, ahlâk, estetik, ekonomi, edebiyat, teknik gibi değerlerle ilgili hayatının bir sentezidir (*Makaleler V*, s. 30-31; *Türkçülüğün Esasları*, s. 25). Gökalp, milletlerin kendilerine has değerleri yanında diğer milletlerle ortak bulunan değerlere rastlamanın da mümkün olduğunu söyler. Medeniyet, milletlerce ortak içtimai tanımların belli bir gelişim aşamasında paylaşılmasından oluşmaktadır. Şu halde medeniyet milletlerarası karakter gösterir ve gerçeklik hükümlerinden meydana gelir. Kültür ise bir millete mahsus karakteristik özellikler taşır. Nitekim Gökalp İngiliz, Fransız, Alman kültürlerinin her birinin bağımsız olduğuna, fakat bunların birlikte Batı medeniyetini meydana getirdiğine işaret eder (*Türkçülüğün Esasları*, s. 25-26). Bu kavramlarla ilgili önemli bir nokta da kültürün kendiliğinden (spontane) oluşmasına karşılık medeniyetin bilinçli, rasyonel bir çabanın ürünü olmasıdır (a.e., s. 104).

Böylece Gökalp, ilmî sosyoloji yöntemini kullanarak Türk kültürünü koruyup geliştirmeye, Batı medeniyetiyle Türk kültürü arasında diyalog kurmaya çalışmaktadır. Değiştirilmesi istenmeyen değerleri kültür, değiştirilmesi istenenleri de medeniyet kapsamında ele almakta, buradan hareketle Batı medeniyetiyle bütünleşmenin stratejilerini ortaya koymaktadır. Çünkü kültürü oluşturan değerler milletlerin öz malı olup bunların değişmesi değil gelişmesi gerekir. Mede-

niyetin unsurları ise kültürün gelişimine imkân vermediğinde değiştirilecektir.

Ziya Gökalp'in bu farklılaşmadan, Gaston Richard'ın yazıları vasıtasıyla Tönnies'den haberdar olmuş veya bunu I. Dünya Savaşı döneminde Türkiye'ye gelen Alman profesörlerinden öğrenmiş olması muhtemeldir (Anar, s. 79; Fındıkoğlu, *Sosyalistler XII*, s. 17). Ayrıca Giddens *Revue philosophique*'de Durkheim'in Tönnies'den haberdar olduğunu da açıklar (Durkheim, *Selected Writings*, s. 146-147). Esasen bu yaklaşım, Graham Sumner'ın meşhur örf ve âdetler analizinde de yer almaktadır (Anar, s. 77).

Gökalpçi düşüncede kültür-medeniyet ikilemiyle ilgili tesbitler Uriel Heyd ve Erol Güngör tarafından sunî olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. Nitekim Gökalp kültür ve medeniyetin muhtevasını tartışırken dil, din, hukuk, ahlâk gibi kavramları bazan kültürün, bazan da medeniyetin konusu olarak ele almıştır. Bu karmaşa belki de Gökalp'in, Türk toplumunun çok hızlı değiştiği bir dönemde gerekli tahlil ve değerlendirmeleri yapabilmek için acele davranmak zorunda kalmasından kaynaklanmıştır. Şüphesiz Heyd ve Niyazi Berkes'in düşündüğü gibi bu onun sistematiğinde de bazı eksikliklerin bulunabileceği ihtimalini akla getirmektedir (Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, s. 54-56).

Ziya Gökalp'in kültür ve medeniyet ayırımı aynı zamanda mekanik ve organik toplum tipleriyle de ilgilidir. Bu ayırım günümüz sosyolojisinde de kullanılmaktadır (Türkdoğan, s. 25). Nitekim MacIver, tıpkı Gökalp gibi kültürü medeniyetin antitezi olarak kabul etmektedir. Medeniyet milletleri birbirine benzer hale getirirken kültür belli bir biçimde farklılaştırmaktadır. Burada Gökalp sosyolojiye dayanmayan pratik sebeplerle hareket etmektedir (a.g.e., s. 24). Bu ise vatandaşlarının önce güçlü bir biçimde kültürü benimsemesini, ardından da Batı medeniyetine uyum sağlamasını istemesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Kroeber'de olduğu gibi ona göre de medeniyet kaynağını kültürde bulmaktadır. Bu açıdan her toplumun önce yalnız kültürü vardır; medeniyet kültürün sonucudur. Gökalp bunu tarihî şartlardan faydalanarak da ortaya koyar. Türkler kültürce zengin fakat medeniyetçe fakirdir. Onun bu görüşü tartışmaya açıktır. Ancak Gökalp kültüre bir denetim fonksiyonu yüklemekte, ya-